

УДК 339.972

БУРЛУЦЬКИЙ С. В., БУРЛУЦЬКА С. В.

**ФЕНОМЕН ПРОКЛЯТТЯ РЕСУРСІВ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНА СПЕЦИФІКА**

Актуальна сьогодні концепція сталого розвитку припускає обов'язкове урахування природного капіталу у процесі оцінки ефективності соціально-економічної системи. В межах розглянутої проблематики складова «природний капітал – трансформаційна економіка – економічне зростання» є найбільш цікавою для вітчизняного дослідника. Розглянуто особливості прояву феномену «прокляття ресурсів» у межах світової економіки та визначено його вплив на тенденції економічного зростання; порівняно структуру та динаміку формування національного багатства України та країн Вишеградської четвірки; обґрунтовано авторську позицію щодо прояву ефекту «прокляття ресурсів» в межах національної економіки – зростання національного багатства за рахунок вичерпання природного капіталу, що додатково посилюється недовідтворенням основних фондів. Подолання ефекту «прокляття ресурсів» можливе за умов реалізації таких етапів: реформа державних інститутів спрямована на запобігання реалізації пошуку ренти; формування виключно державного контролю над використанням природних ресурсів.

Ключові слова: прокляття ресурсів, економічне зростання, природний капітал, вироблений капітал, недовідтворення основних фондів.

Постановка проблеми. Актуальна сьогодні концепція сталого розвитку припускає обов'язкове урахування природного капіталу у процесі оцінки ефективності соціально-економічної системи. Кількісні показники, розроблені в рамках цієї концепції, дозволяють оцінити внесок природних ресурсів в створення національного продукту. Економічна система, у якій додана вартість створюється здебільше за рахунок експлуатації праці та капіталу, носить інтенсивний характер, оскільки закладає можливості для свого подальшого відтворення та збалансованого розвитку. Чим значніше внесок природного капіталу в процес одержання національного доходу, тим більше економічна діяльність носить споживаючий екстенсивний характер, скорочуючи можливості для майбутнього розвитку. Нерівномірність територіального розподілу природного капіталу, його структура та ступінь залучення у відтворювальні процеси безпосередньо впливають на модель соціально-економічного розвитку окремого регіону та країни у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати останніх досліджень присвячених аналізу впливу природного капіталу на процес формування ефективної

моделі соціально-економічного розвитку носять досить суперечливий характер. Так, дослідницька група Світового банку під керівництвом Д. Ледермана и В. Малуні (Lederman, Maloney, 2007) приходять до висновку, що не існує так званого явища «прокляття ресурсів», а отже концентрація природного капіталу має позитивну кореляцію з темпами економічного зростання [1, с.15-33]. Навпаки, дослідження професора Дж. Сакса (Sachs, 1995) свідчать про негативний вплив надлишку природних ресурсів на довгострокові тенденції у розвитку національних економік [2, с. 26-27]. Переконливі докази існування «прокляття ресурсів» наводить у своїй роботі П. Колієр (Collier, 2007) [3, с. 25] та акцентує увагу, що тільки країни з ефективними ринковими інститутами можуть уникнути негативного впливу ресурсного надлишку. Недієва інституційна структура трансформаційних економік, високий рівень суспільного та приватного споживання, незначні або неефективні інвестиції, заміна продуктивної діяльності пошуком ренти – все це джерело «прокляття ресурсів».

В межах розглянутої проблематики складова «природний капітал – трансформаційна економіка – економічне зростан-

ня» є найбільш цікавою для вітчизняного дослідника. Україна має значний природно-ресурсний потенціал, що знайшло свій прояв у формуванні промислових агломератів: паливно-енергетичного, металургійного та хімічного. Разом з тим темпи економічного зростання в країні є не тільки незадовільними, але й спостерігаються певні прояви регресу та деградації соціально-економічної системи.

Мета статті – дослідження так званого явища «прокляття ресурсів» в контексті розвитку світової економічної системи та визначення особливостей його прояву в економіці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш масштабно природний капітал охарактеризовано у роботі Р. Констанза та Г. Дейли (Costanza, Daly, 1992) [4, с. 38] як джерело потоку природних послуг і реальних природних ресурсів. Цей термін охоплює як сукупність фізичних ресурсів, так і навколишнє середовище. Складовими природного капіталу є:

— непоновлюваний природний капітал (непоновлювані енергетичні ресурси);

— відновлюваний або циклічно використовуваний природний капітал (енергетичні мінеральні ресурси),

— поновлюваний або потенційно поновлюваний природний капітал (грунт та навколишнє середовище взагалі).

Природний капітал (NC) як чинник економічного зростання знаходить свій прояв тільки у сукупності з іншими видами капіталу. В межах концепції національного багатства, запропонованої Світовим банком, у будь якій економічній системі формується стійкий взаємозв'язок між трьома видами капіталу: природного, виробленого та нематеріального [5, с.22].

Вироблений капітал (PC) – це запас машин, устаткування, сировини та споруд, що використовуваний для подальшого виробництва. Це природний капітал перетворений людською працею у фізичні активи, які у свою чергу спроможні до генерації потоку товарів та послуг.

Нематеріальний капітал (IC) на практиці розраховувався як залишок, тобто як різниця між загальним обсягом національного багатства та сумою природного й виробленого капіталів. За своїм економічним змістом нематеріальний капітал є сукупністю людського, соціального та інституціонального капіталів

За рекомендаціями Всесвітнього банку загальна цінність національного багатства (W_t) на момент часу (t) розраховується як інтеграл [5, с.144]:

$$W_t = \int_t^{25} C(s)e^{-r(s-t)} ds, \quad (1)$$

де $C(s)$ – сукупний обсяг споживання на момент часу (s). При визначенні вихідного рівня споживання рекомендується враховувати:

по-перше, необхідність нівелювання нестабільності обсягів споживання (рекомендується використовувати середнє значення величини рівня споживання за 3 роки);

по-друге, можливість виникнення від'ємної норми скорегованих чистих заощаджень. Це свідчить про певне «проїдання» природного капіталу та можливість виникнення негативної динаміки споживання в майбутньому. У таких випадках для отримання справедливого рівня споживання його фактична величина зменшується на від'ємні заощадження.

R – соціальна ставка рентабельності інвестицій, що відображає альтернативні витрати суспільства пов'язані, з відмовою від інвестування коштів у приватний сектор на користь суспільного. Складовими цього показника є: чиста ставка часових переваг (r); добуток еластичності корисності за рівнем споживання (μ) та темпу приросту споживання (Δc). В існуючих розрахунках використовується 25-ти річний період та відповідна соціальна ставка 1,5% [6].

Результати аналізу даних (табл. 1) оприлюднених Світовим банком [5] вказують на певні особливості у взаємозалежності рівнів доходу та структурою національного багатства.

**Структура багатства за типами капіталу
та рівнями доходу**

Показник на особу	Wt, долл. США	$\Delta Wt(\Delta i)$, %	Частка, %			
			IC	NFA	PC	NC
1995 (i=1)						
Низький рівень доходу	5 290	-	52,08	-4,45	11,77	40,61
Нижче середнього рівня	11 330	-	47,56	-2,30	20,58	34,16
Вище середнього рівня	73 540	-	70,14	-1,87	17,10	14,62
2000 (i=2)						
Низький рівень доходу	5 672	7,22	51,07	-4,23	11,88	41,28
Нижче середнього рівня	13 686	20,79	47,19	-1,37	21,79	32,40
Вище середнього рівня	77 986	6,05	71,31	-2,02	16,50	14,21
2005 (i=3)						
Низький рівень доходу	6 138	8,22	59,86	-3,10	12,83	30,41
Нижче середнього рівня	16 903	23,51	50,80	-0,22	24,18	25,23
Вище середнього рівня	81 354	4,32	70,89	-1,65	16,21	14,55

Джерело: розраховано авторами за даними [10]

Частка виробленого капіталу у структурі національного багатства збільшується від 11,77 – 12,83% в країнах низького рівня доходу до 20,58% - 24,18% в країнах з доходом вище середнього. Наступні позиції за шкалою доходу (вище середнього рівня) характеризується значно меншою часткою виробленого капіталу, хоча загальне співвідношення між окремими групами зберігається. У роботі О. Кануто та М. Каваларі (Canuto, Cavallari, 2012) таке відхилення пояснюється надзвичайно вагомих впливом на середньосвітові показники економіки Китаю [7]. Надзвичайно високі темпи зростання реального сектору цієї країни обумовлюють високу частку виробленого капіталу.

Нематеріальний капітал – найбільш вагома складова національного багатства незалежно від рівня отримуваних доходів. Питома вага цього показника збільшується одночасно з зростанням національного багатства. Збільшення абсолютного розміру нематеріального капіталу та відносно па-

діння його питомої ваги у країнах з доходом нижче середнього є проявом ефекту «пастки середнього доходу» [8; 9, с. 4-5]. Високі темпи зростання багатства у секторі доходів нижче середнього обумовлені переважним спрямуванням інвестиційних потоків у вироблений капітал. Наявність дешевої робочої сили та низькі витрати виробництва дозволяють екстенсивним шляхом підтримувати зростання ВВП та підвищувати добробут. Але потенціал зростання закладений виключно у реальному капіталі швидко вичерпується: зростання заробітної плати та рівня життя не дозволяє національним виробникам конкурувати на експортних ринках з країнами з більш низькими витратами виробництва. Конкуренція стає неможливою як з країнами з низьким рівнем доходу, так і з розвинутими інноваційнонасиченими економіками. Подолання цієї «пастки» обумовлюється тільки нематеріальним капіталом. Підвищення якості людського капіталу, вдосконалення інституційних структур,

інноваційна перебудова формують додаткові чинники економічного зростання та забезпечують підвищення продуктивності виробленого капіталу.

Природний капітал складає значну частку національного багатства країні з низьким рівнем доходу – 40,61% у 1995 році та 30,41% у 2005 році. Еластичність національного багатства за обсягом природного капіталу протягом 2000-2005 років в цій групі перебільшувала -1,22 одиниць. Отже економічне зростання супроводжувалося посиленням ролі виробленого та нематеріального капіталу.

В країнах з доходом вище середнього частка природного капіталу скорочується до 14,55-14,66%%, хоча в абсолютному вимірюванні вартість цієї складової національного багатства в рази більше, ніж в бідних країнах. Еластичність багатства за природним капіталом в цієї групі підвищується до 1,05 одиниць. Хоча це слід розглядати скоріш як нейтральний вплив, ніж стимулюючий. Потрібно зазначити, що скорочення питомої ваги природного капіталу у складі національного багатства при підвищенні рівня доходу може супроводжуватися його абсолютним зростанням у результаті технологічних інновацій або відкриття нових родовищ.

Окремо слід розглянути групу країні з доходом нижче середнього рівня. Природні активи зберігають досить значну питому вагу у національному багатстві, протягом аналізованого періоду цей показник скорочується, а еластичність національного доходу становить більше 4,82 одиниць. Темпи ж зростання національного багатства є найбільш суттєвими - 149% з 1995 по 2005 рік.

Результати проведеного аналізу не дозволяють однозначно наполягати на позитивному або негативному впливі природного капіталу на економічне зростання, що співпадає з думкою деяких закордонних фахівців. Разом з тим є можливість доповнити висновки професора П. Колієра (Collier, 2007) [3, с. 25]. В країнах з низьким рівнем доходу, слабкими інституційними структурами, недостатнім рівнем забезпеченості виробленим капіталом та відповідно незначною вартісною оцінкою

нематеріального капіталу безсумнівно знаходить свій прояв певна форма «прокляття ресурсів». Країни цієї групи теоретично спроможні, але фактично не здатні реалізувати потенціал закладений у природному капіталі.

В країнах з більш високим рівнем доходу ефект «прокляття ресурсів» майже відсутній, а надвисока ефективність природного капіталу найбільш за все обумовлена ефективністю виробленого капіталу. У третьої групи країн (доходи вище середнього) вплив ресурсів на національний добробут слід розглядати як нейтральний, що обумовлено переважною орієнтацією на розвиток інноваційний сектор економіки.

Структура національного багатства багато у чому залежить від стартових позицій держав на момент формального початку в них перехідного періоду. Наприклад, істотні соціально-економічні зміни в Україні почалися тільки після розпаду Радянського Союзу, а в колишніх країнах соціалістичного табору у Центральній та Східній Європі – формувалися протягом декількох років або навіть десятиліть до цієї події, що визначило їхнє лідерство у реалізації ринкових реформ. У цьому аспекті досить цікавим для зіставлення з Україною є стан країн Вишеградської четвірки: Чехії, Польщі, Словаччини та Угорщини. Зрозуміло, що ці країни набагато випередили Україну на шляху ринкової трансформації та асиміляції до європейської соціально-економічної спільноти. Також, слід брати до уваги надзначний економічний, соціокультурний та, в певному розумінні, патерналістський вплив Росії на вибір пріоритетних напрямків розвитку України.

Протягом 2000-2005 років можна констатувати значний розрив між рівнями національного багатства України та Вишеградської четвірки (табл. 2). Обсяг природного капіталу станом на 2000 рік майже співпадав у Чехії, Словаччині та Україні, відповідно 7440, 7797 та 7235 долл. США в розрахунку на особу. За п'ять років використання природного капіталу у еталонних країнах скоротилося на 34 – 36%%, а в Україні лише на 4,7%. Заміщення природного капіталу відбувалося за рахунок збільшення як виробленого, так і нематеріа-

льного капіталу – в середньому у Вишеградській групі на 12,4% та 33,7%. За цей же період використання виробленого капіталу в Україні впало майже на 8% або 626 долл. США на особу. Вітчизняне зростання нематеріального капіталу склало майже 203%.

На перший погляд такі результати можна трактувати як тенденції до подо-

лання «пастки середнього доходу» та перехід до інтенсивного економічного зростання. Але, у 2005 році рівень ВВП на особу в Україні складав тільки 8925 долл. США, що значно менше меж виникнення первісної та вторинної «пастки» (11,0 т. долл США та 15,0 т. долл США [9, с. 4]).

Т а б л и ц я 2

**Структура багатства за типами капіталу
(Вишеградська група та Україна)**

Показник на особу	Wt, долл. США	Частка, %			
		IC	NFA	PC	NC
2000					
Чехія	152 942	70,35	-0,60	25,38	4,86
Угорщина	134 456	74,31	-4,54	23,54	6,70
Польща	113 350	76,72	-1,95	15,74	9,49
Словаччина	112 471	68,51	-1,22	25,78	6,93
Україна	19 693	25,88	-2,62	40,00	36,74
2005					
Чехія	180 820	74,83	-1,85	24,47	2,54
Угорщина	173 007	81,67	-5,45	20,32	3,45
Польща	135 941	80,87	-2,51	15,10	6,54
Словаччина	142 373	77,45	-3,39	22,44	3,50
Україна	29 322	52,81	-1,06	24,73	23,53

Джерело: розраховано авторами за даними [10]

По-друге, зростання нематеріального капіталу супроводжується абсолютним падінням обсягу природного та виробленого капіталу. Таким чином, інфраструктурні та інституціональні зміни в Україні, що знайшли своє відображення у зростанні нематеріального капіталу протягом 2000-2005 років, є свідомством «проїдання» реального капіталу. Економічне зростання в Україні носить «штучний» характер, та в довгостроковому періоді (після вичерпання резервів виробленого та природного капіталу) підвищується вірогідність економічного колапсу.

Якщо використання невідновлюваного природного капіталу (корисних копалин) не забезпечує формування інших форм багатства, а спрямовується тільки на споживання, то вірогідна ситуація його повного вичерпання без утворення альтернативних активів здатних генерувати доход. Нераціональний управлінський режим та неефективна спе-

цифікація прав власності можуть обумовлювати виснаження відновлюваної частини природного капіталу.

Згідно міжнародної класифікації Україну відносять до країн з рівнем доходу нижче середнього рівня. Вітчизняна структура національного багатства дуже близька до середньосвітових показників за відповідною групою, проте характер використання капіталу має суттєві відмінності. Еластичність приросту національного багатства за рівнем природного капіталу складає -10,52 одиниць (кожний додатковий відсоток багатства скорочує природний капітал на 10,52%). Відповідний показник розрахований за обсягом виробленого капіталу – 6,14%. І все це супроводжується зростанням національного багатства на 48,89%. Така, у певному розумінні, нісенітниця пояснюється двома чинниками. По-перше, логікою розрахунку національного багатства як сукупності дисконтованих споживчих витрат, а не оцінки реальної вартості матеріальних та нематеріаль-

них активів. А отже зростаючий в Україні нематеріальний капітал є синтетичним, умовним показником. По-друге вичерпання та недовідтворення основних фондів в національній економіці і є джерелом такого «зростання». Розширення поточного спожи-

вання йде за рахунок свідомого виведення коштів із інвестиційної сфери. Співвідношення ступеню зносу основних фондів та рівня ВВП в Україні є яскравою ілюстрацією цього процесу (рис. 1).

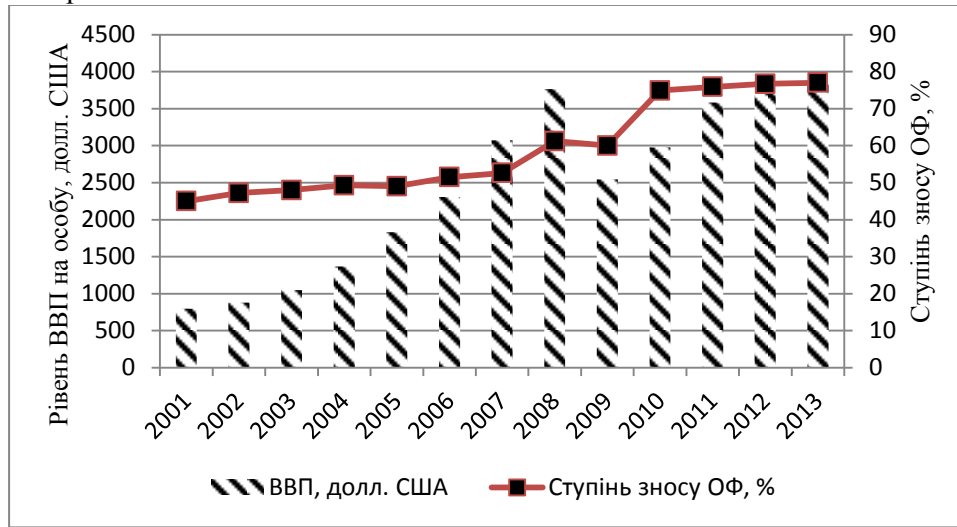

Рис. 1. Динаміка ступеню зносу основних фондів та рівня ВВП на особу

Джерело: офіційні дані Державної статистичної служби України

В період з 2001 по 2013 рік ступінь зносу основних фондів в національній економіці зросла з 45% до 77%. Разом з тим ВВП в розрахунку на особу збільшився з 796 долл.США до 3862 долл. США. Проте вже у 2013 році падіння ВВП за офіційними джерелами склало 0,13%. Процес «проїдання» виробленого та природного капіталу має певну межу і українська економіка її досягла. Отже використання сформованої моделі економічного зростання в майбутньому є не тільки нераціональним, а й не можливим.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження дозволяють впевнено стверджувати про наявність ефекту «прокляття ресурсів» у досить спотвореній формі: природний капітал у вітчизняній моделі економічного зростання стимулює зростання національного багатства через своє вичерпання, що додатково посилюється недовідтворенням виробленого капіталу.

Проблема вітчизняної економіки полягає в невідомості та недосконалому існуючих ринкових інститутів та системи державного управління взагалі. Надмірний зв'язок політичних сил та економічних угруповань, фактичне лобювання керівництвом держави рівні інтересів окремих олігархів призводить до нераціонального безконтрольного вичер-

пання природного та виробленого капіталу. На тлі економічної стагнації зрозумілим є розширення (хоча і дуже помірне) державних витрат на соціальні потреби як інструмент забезпечення прихильності електорату. У той же час джерела ресурсів переводяться з виробничої сфери використання у діяльність спрямовану на вилучення економічної ренти. Сукупність цих та інших чинників спрямовує Україну до соціального та економічного колапсу.

Події в Україні наприкінці 2013 року та початку 2014 року підтверджують зроблені висновки. Чи зможе вітчизняна економіка та й суспільство в цілому подолати кризові явища? Мабуть так. Першим кроком повинно стати таке реформування інститутів держави, що не дасть можливості реалізації рентоорієнтованої поведінки – ні на рівні органів виконавчої та законодавчої влади, ні на рівні окремих підприємницьких структур. По-друге, потрібен виключно державний контроль за використанням природних ресурсів. Можлива природна рента повинна вилучатися і спрямовуватися в сферу публічного споживання. Тільки за цих мінімальних умов в Україні з'являться шанси подолати «прокляття ресурсів» та забезпечити умови сталого соціально-економічного розвитку.

Література

1. Lederman, D., Maloney W. F. (2007). Natural Resources: Neither Curse nor Destiny. Washington, DC: World Bank; and Stanford, CA: Stanford University Press.

2. Sachs, J. D., Warner A. M. (1995). Natural Resource Abundance and Economic Growth. NBER Working Paper 5398, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.

3. Collier, P., Goderis B. (2007). Commodity Prices, Growth and the Natural Resources Curse: Reconciling a Conundrum. Working Paper 276, Centre for the Study of African Economies, Oxford.

4. Costanza R., Daly H. E. (1992). Natural Capital and Sustainable Development Conservation Biology, Vol. 6, No. 1., pp. 37-46.

5. World Bank. (2006). Where is the Wealth of Nations? Measuring Capital for the 21st Century. Washington.

6. Pearce D.W., Ulph D. (1999). A Social Discount Rate for the United Kingdom // In Environmental Economics: Essays in Ecological Economics and Sustainable Development. Cheltenham.

7. Canuto, O., Cavallari, M. (2012). Natural Capital and the Resource Curse. World Bank, Washington, DC.

8. Nelson, R. R. (1956). A theory of the low level equilibrium trap in under-developed economies. The American Economic Review, 46, pp. 894-908.

9. Eichengreen B., Park D., Shin K. (2013). Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap NBER Working Paper No. 18673.

10. The World Bank
http://data.worldbank.org/sites/default/files/total_and_per_capita_wealth_of_nations.xls

Бурлуцкий С.В., Бурлуцкая С. В.

Феномен проклятия ресурсов: мировой опыт и отечественная специфика

Актуальная сегодня концепция устойчивого развития предполагает обязательный учет естественно-го капитала в процессе оценки эффективности социально-экономической системы. В пределах рассмотренной проблематики составляющая «естественный капитал – трансформационная экономика – экономический рост» является наиболее интересной для отечественного исследователя. Рассмотрены особенности проявления феномена «проклятия ресурсов» в рамках мировой экономики и определено его влияние на тенденции экономического роста; проведено сравнение структуры и динамики формирования национального богатства Украины и стран Вышеградской четверки; обоснована авторское понимание проявления эффекта «проклятия ресурсов» в национальных условиях - рост национального богатства за счет истощения естественного капитала, с усиливающейся тенденцией недовоспроизводства основных фондов. Преодоление эффекта «проклятия ресурсов» возможно при реализации таких этапов: реформа государственных институтов направленная на предотвращение реализации рентоориентированного поведения; формирование исключительно государственного контроля над использованием природных ресурсов.

Ключевые слова: проклятие ресурсов, экономический рост, естественный капитал, произведенный капитал, недовоспроизводство основных фондов.

Burlutskiy S. V., Burlutskaja S. V.

Phenomenon of resources curse: world experience and domestic specific

Actual sustainable development conception admits the obligatory taking into account of natural capital in the process of estimation of socio-economic system efficiency. Within the considered factors limits the constituent a "natural capital - transformation economy - economic growth" is the most interesting for national researcher. The features of «resources curse» phenomenon display within the world economy limits are considered and its influence on the economic growth tendency is determined; structure and dynamics of Ukraine national wealth forming and countries of Visegrád Four are compared; author position in relation to the deployment of «resources curse» effect within national economy limits - national wealth growth through natural capital exhausting which additionally increases insufficient reproduction of capital assets is validated. The "resources curse" effect overcoming is possible in the terms of realization such stages: reform of state institutes is directed to prevention of rent-seeking realization; forming exceptionally state control over the natural resources use.

Keywords: resources curse, economic growth, natural capital, produced capital, insufficient reproduction of capital assets.

Рецензент: Василенко В. Н. – доктор економічних наук, професор, заступник директора Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м. Донецьк, Україна.

Reviewer: Vasilenko V. – Professor, Ph.D. of Economic, deputy director of the Institute of Economics and Legal Studies, NAS of Ukraine, Donetsk, Ukraine.

e-mail: delicts@dn.farlep.net

Стаття подана 15.04.2014 р.

